

La yerba nel conceyu de Nava

SARA GUTIÉRREZ RODRÍGUEZ

Nava ye un conceyu de la fastera central asturiana que llenda, al norte, colos conceyos de Cabranes y Sariegu; al sur, con Llaviana; al este, con Sieru y Bimenes; y al oeste, col conceyu de Piloña. Dientru d'él, vamos asitianos na parroquia que se noma mesmamente asina y nes de *Cuenya* y *Cecea*, porque los informantes nacieron nos pueblos d'*Ovín*, *Quintana*, *Purnea* y *Cecea*. Los tres tán a pocos quilómetros de la villa naveta.

Ésti ye un conceyu con muncha vida agrícola y ganadera, que ta favorecida polo poco accidentao que ye'l terrenu; anque la economía tamién s'enconta güei nel trabayu nes mines del vecín conceyu de Sieru, nos llagares o dalguna empresa pequeña.

La maquinaria moderno y los nuevos sistemes de conservar la yerba fexeron que camudaren muncho les costumes qu'arrodien un llabor tan abegosu comu yera'l *dir a la yerba*. Entetéxense dos maneres de facer les coses: la tradicional y la que xurde coles nuevas teunoloxíes; ésta última ye la qu'apodera porque aforra tiempu y sobretou esfuerzu físicu. La espresión "Andar güei a la yerba ye menos esclavo, nun tien comparanza" pudo sentise unes cuantes vegaes mientras se falaba del asuntu. Hubo que trayer a la memoria tiempos non escaecíos, pero yá daqué alloñaos. Porque munches

d'aquelles faenes dexaron de facese ye polo que s'emplega'l tiempu pasáu na presente descripción y onde correspuenda va comentase con cuál faena se suple la vieya.

El tiempu de curar la yerba:

Too dependía muncho del tiempu que viniese. Si venía soleyero dello de xente yá entamaba a segar los praos a mediaos de xunu, pero yeren los menos. Lo más normal yera que s'empezase contra xunetu; pal Carmen de Cecea yera la mayor fuercia y pa les fiestes d'El Remediu, que son a mediaos d'agostu, yá taba *curao*. Anque ye verdá que dalgunos praos más metíos en monte yeren más serondonos y, entós, podía garramos San Bartolo, que se celebra a lo cabero del mes de la calisma, acarriando lo último pa la *tená*.

Curar la yerba:

El día que se *segaba* había que levantase mui llueu. Al amanecer marchábase pal prau pa poder echar una *mañaná*, que ye segar dende les seis de la mañana hasta les doce del mediudía. Yera la manera de poder trabayar nes hores del día que calcaba menos el sol. Parábase un poco p'almorzar, a eso de les nueve, les sopes con ayu y la tortiella que llevaba un rapaz o una muyer al prau. Nuna *mañaná* un bon *segaor* podía segar dos balagares.

Entamábase a segar un prau pel mediu d'él, haciendo un *marañu doble*; ésto ye que se facía un *marañu* –o montón allargáu de yerba– al dir segando lo que s'abarcaba en llinia reuta y cruciando'l prau; dempués, cuandu se llegaba al llau opuestu al del entamu, doblábase haciendo otro *marañu* que diba quedando a la vera del primeru. Al espaciu que se diba segando llamábase–y *calle*; un bon segador facía les calles mayores porque abarcaba más al echar la gadaña meyor, y salía–y el corte igualáu porque sabía asentala curiosa. Los dos cachos de prau que quedaben a ca llau d'esi

marañu diben segándose faciendo maraños o *lluches*, que tamién se puen llamar asina.

Cuandu se diba a segar en *cuadrilla*, poníase'l meyor segador delante, porque yera'l que más *abría*, los demás poníense detrás, escalonaos. Andábase a la tema d'alcanzase; si'l de detrás atayaba a ún que diba delante, diciáse que-y *echara'l xatu* pa facelu rabiar.

Cuandu'l segador tenía fechos unos cuantos maraños diben les muyeres y los rapazos a *esmarañar* ~ *esmoroñar*, que ye esparder perbién la yerba pel prau pa que s'asoleyase y pudiera curar. Un prau d'un tamañu mediu podía acabar d'esmarañase pa la hora de comer.

Pela tarde había que *volver* la yerba, da-y la vuelta pa que curare pel otru llau. Esta primera vuelta faciáse col *engazu* porque tovía taba la yerba gordo. De que ficiera munchu o pocu sol dependía que se-y diera una segunda vuelta esi mesmu día.

Al escurecer, si primero nun espantaba l'agua, *acucaxábase*, faciense *cucaxos* –o montones pequeños de yerba– pa protexelo por si llegase a llover.

Entós esperábase al día siguiente, si nun llovía, o al prósimu soleyeru pa tornar a *abrir* los cucaxos o esparder la yerba amontonao; esta vez cola *forcá* porque taba menos pesao. Agora yá s'espardía más atopao, en *paneles*, pa que fuese más fácil volver a *amarañalo* o axuntalo en maraños. Éstos diben en llinea reuta al centru del panel onde se pensaba facer un *balagar* –o montón de yerba más grande que'l cucaxu–; cola *traente* o l'engazu enfilábense los maraños per un cabu y emburriábase ente delles persones pa correlos contra'l mediu. Equí axuntábense toos pa formar el balagar. La persona más pequeña poníase enriba del montón pa dir pisando la yerba y otru *apurrialo* dende abaxu.

Mientras, les muyeres y los rapazos diben detrás *engazando* o *apradiando*, que ye dir atopando bien les payes que quedaren atrás pa poder dexar el prau limpiu.

Los balagares que se facien (hasta cuatro nun prau medianu, n'años de muncha yerba) cargábense nel carretón o nel carru del país, si'l primeru nun entraba en prau por culpa de les males condiciones del terrenu. En Nava ye raru'l prau onde ún de los dos nun se pudiera meter. Pa eso'l terrenu ye bono. Nos praos del monte faciense los balagares na parte d'abaxu del prau, per onde pasaba'l camín; equí paraba'l carru y podíase cargalu del too bien.

El que tenía *tená* llevábalu p'allá. Pa meter la yerba facien falta dos homes: ún poníase na *ventanera* de la *tená* p'agarralo y tiralo dientru y l'otru enriba'l carru pa dir apurriéndu-ylo cola traente. Na *tená* faciense dellos montones o *santos* hasta enllenala; yera llabor de los neños pisar los santos pa que la yerba quedare bien *calcao*. Había quien nun tenía *tená* o que tenía más yerba qu'espaciu nes tenaes y, entós, pa conservalo tenía que facer con ello una *vara de yerba* –o montón pergrande de yerba que se forma alreor d'un varal llargu–.

Güei toes estes llabores cuásique nun se faen; entamando porque va a cortar la *segaora*, dase vuelta cola *volveora* y el mesmu *tractor amaraña*, *fai fardos* y hasta *apradia*. Eso si se dexa curar, porque yá nin eso. Agora recuéyese verde, métese nes *rolles* que se dexen nel mesmu prau o nos silos de manera que nun respire. Equí llega a *arder*, pero dicen que les vaques cómenlo perbién igual.

Dempués de curar la yerba:

Dempués de curar la yerba dexábase'l prau pa que diere la *toñá* o pación que se segaba nel primer corte dempués del de la yerba. Esto faciase contra ochobre.

Nun se segaben tolos praos porque nun daba tiempu, había que facer otros llabores. Nun ye comu agora qu'en dos díes acaben de segar y de curar, pal mesmu mes de xunu hailu que yá lo tien acabao. Antes too llevaba munchu tiempu. Dellos praos tienen que dexase, entós,

pa *pastu*; metiense les vaques a *pacer*. Si'l prau yera *abiertu*, taba mal zarráu, nun se podien dexar les vaques soles, porque pasaben pa propiedaes d'otros. Yera preciso *llendar* o tar al cuidáu de tornaes en casu de que salieren. A *llendar* mandábase a un rapaz que marchaba a eso de les nueve de la mañana y taba hasta les cuatro o les cinco de la tarde. Pela seronda y pel iviernu yera a esta hora cuando entamaba a escurecer y a facer más fríu. Al mediudía llevábase la comida al prau y a estes hores tamién había qu'echar les vaques al agua; había que llevaes hasta'l ríu cuando'l prau nun lo tenía. Agora tol mundu tien manera d'echa-yos l'agua nel mesmu prau, llénense baleses o eses bañeres tán amañoses pa ello.

De payares p'arriba, hasta xineru, lo que se facía nos praos yera *cuchar* o echa-yos *cuchu* p'abonalos. Habíalu que cuchaba yá nel mesmu agostu, porque-y sobraba'l *cuchu* y dicía que si llovía yera bono pal prau; caún tien una maña. Lo normal yera pel iviernu, cuando'l prau taba yá bien paciú, porque les vaques pasaben más tiempu na cuadra y yá entamaba a *facese cuchu*. El *cuchu* yera bono tenelo techao, nun *tendiyón*, pa que nun lloviera per ello, pa que nun se llavara y perdiera; anque tamién ésto dependía de la manera de pensar que tuviere caún.

El *cuchu* acarriábase al prau col carru, pero tamién s'emplegaba'l *rastru* pa llevalo a los praos cuestos o a los que yeren demasiao blandios, porque nellos afondaben muncho les ruedes y, asina, d'esa otra manera, nun quedaben les seños de les rodaes. En prau espardíase y dempués que llovía había que dir a *mayalo* o desfacelo meyor dándo-y golpes con un engazu, yera la manera de que la tierra lo tomara meyor. Munches veces, pa facelo más aprieta, había quien amarraba dos ramascos d'ablanu o dos fayones con una piedra enriba, enganchábalos ún a ca llau de les vaques y pasábalos

asina penriba'l cuchu. Dempués que la tierra lo tomaba, quedaba enriba'l rozu y, por eso, había que volver a pasar l'engazu pa quitalo.

Agora en vez de cuchar *riégase*, porque les cuadros bones tán más prepares. Tienen unes canales a onde va la boñica y l'olín, per elles pasa too a un depósitu y d'equí gárralo'l tractor nunes cubes y riega con ello'l prau. Asina ye que yá nun s'estra casi nada porque nun se fai cuchu.

Pel iviernu quedaba muerto. Entamaba a *echar* cuando yá calienta, hacia marzu o abril, pela primavera. Dempués ya dependía muncho de la costume que se tenga y de lo tempranos o serondos que sean los praos pa echar; habialu que pacía lo primero que salía dempués de cuchar, porque dicía que yera meyor lo qu'echaba dempués, pero tamién lu había que yá lo dexaba pa yerba.

Entós tamién yera'l tiempu apropiáu pa rozar o llimpiar bien les *sebies* d'artos, p'arrincar los garbanzos del prau o quita-y les boñiques. Los praos que se dexaben pa yerba tenián que quedar bien llimpios porque a muchos d'ellos había qu'echa-yos *químico*. Eso pasaba porque munches veces nun había siquiera cuchu bastante. Dende que los informantes s'alcuerden, abarcando cincuenta o sesenta años p'atrás, per esta zona, siempre se-yos echó químico a los praos de yerba. Esto espardíase aventándolo a puños pel prau. Güei esto tamién se fai col tractor. Pue acopláse-y detrás un depósitu, onde se mete'l químico, que va espolvoriándolo per ú pasa.

Otra cosa yeren los praos que se dexaben pa *campu*. Casi siempre yeren los que quedaben más cerca de la cuadra o del pueblu, tamién yeren los que más se cuchaben, por eso nun necesitaben que se-yos echara otu abonu.

Preseos necesarios p'andar a la yerba:

Los aperios que s'emplegaban pa facer esti conxuntu

de llabores que traía consigo'l curar la yerba son unos cuantos. Los dos principales son *l'engazu* y *la gadaña*.

Esta última compónse d'un *estil* de madera –o parte per onde s'agarra– que lleva dos *maniyas*, una a lo cimero pa la mano izquierda y otra hacia'l medio p'agarrar cola mano derecha, si'l segador ye diestru; d'una *gadaña* –o parte de fierro, cola que se corta– que tien un *cabruñu* o corte; d'una *vera* o argolla qu'asegura la gadaña al estil y d'una *cuña* que se mete ente la vera y l'estil pa reforzar.

Avezábase a llevar la gadaña, de nueva, a la fragua pa *volveta*, pa entornala un poco, asina asentaba meyor y nun garraba tanta tierra al segar. Tamién se llevaba a *engatiar*, a pone-y un *gatu*; ésti ye un tirante de fierro que diba dende l'estil, a l'altura de la vera, a la gadaña onde se remachaba. Valía p'asegurar la gadaña de manera que nun rompiera fácil y tuviere mayor dura.

Comu'l cabruñu engordaba davezu, col munchu segar, había qu'*afilalu*; yera bastante pasa-y la *pedra d'afilar*. Ésta yera piedra de cantera. Llevábase pal prau metida ente l'agua colo que se mediaba un *gaxapu* o recipiente de madera que se colgaba del cintu, na parte delantera del cuerpu. Pa que la piedra nun cayere o nun saliera l'agua, forrábase con un puñáu de campu, que s'atacaba bien nel gaxapu. Ésti nun rezumaba l'agua porque se cocía nes llamargues, metíase ente llamarga pa que la madera creciera. Afilábase la gadaña encontrando xeneralmente l'estil nel gaxapu –dellos querien más fincalu en suelu–, pasábase, entós, los deos pel cabruñu pa llimpialu de yerba, de tierra, y dempués la piedra moyada delles vegaes, arriba y abaxu.

Pero dacuandu podía topetase, por exemplu, con una piedra y, entós l'estrozu yera mayor, había qu'iguar la gadaña d'otra manera. A esti llabor llamábase-y *cabruñar* o *saca-y cabruñu* a la gadaña, esto yera dexar delgáu'l corte. Pa facelo yera necesario tener una *yuncla* y un *martellu de cabruñar*.

La *yuncla* ye una pieza allargada, enteriza y de fierro. Nella puen distinguise delles partes: la *mesa* y el *picu*, nun cabu y otru, que ye onde s'apoya la gadaña; los *topes*, que son dos salientes que tien, ún a ca llau, pa nun la dexar fundise más de la cuenta na tierra y l'*espetu* que se clava en suelu.

El *martiellu* ta formáu d'un *mangu* y una *cabeza*, ésta última tien *mesa* per un cabu y *picu* pel otru. Emplégase pa golpiar la gadaña.

Hai dos maneres de cabruñar: *a mano* y *a máquina*. Una y otra forma dependen de cómo y onde s'apoye la gadaña na yuncla y de con cuál parte del martiellu se dea. Pa facelo a mano apoyábase la gadaña na mesa de la yuncla y dábase col picu del martiellu. D'esta manera yera más difícil y tardábase más, pero dicien que'l cabruñu duraba más en bon estáu. Si s'encontraba la gadaña nel picu de la yuncla y se pegaba cola mesa del martiellu, tábase cabruñando a máquina.

Al cabruñar había que tener cuidáu de nun se *pasar de cabruñu*, nun facer el cabruñu mui delgáu, porque se corría'l peligrosu de que *cartiara*, s'abriese la gadaña o agüevara por saca-y vanu. Pa saber si yá taba bien, y había que dexar de cabruñar, yera costume pasa-y un pocu la uña, si cedía y doblaba había que dexalo.

A la hora d'apradiar o engazar usábase l'*engazu*. Esti preséu compónse d'un *mangu* per onde s'agarra y una *calabaza* que ye cola que s'atropa; tien un furacu o *manguera* que ye onde encaxa'l mangu. Na calabaza tamién ye onde va colocada una ringlera de ventitrés o venticuatro *dientes* si son pa engazar campu. Son más anchos y tienen más dientes los que se faen pa la yerba. Los dientes tan puestos de manera que faen un ángulu agudu cola calabaza. Pa Piloña avecen a ponelos faciendo un ángulu reutu; engacen encontándolu nel costazu. Paez que d'esa forma nun tienen qu'agachase tanto; anque la verdá ye que son más amañosos p'aquel terrenu

que ye más empareao.

Pa esparder los maraños o pa da-y una segunda vuelta a la yerba usábase una *forcá*. Ésta compónse d'un mangu qu'acaba nun forcáu.

Pa cargar la yerba, p'apurrito na *tená* lo más apropiado yera una *traente*; compónse d'un mangu y una pieza de fierro que tien tres o cuatro dientes llargos.

A toos estos preseos güei mándase-yos poco. Tiénense pa segar daqué campu pa los animales pequeños; sobretou, nes caseríes un poco grandes, les faenes más trabayoses fáenles toes les máquines.*

*Agradezo muncho la paciència que tuvieron connigo a: *Andrés Fernández Zapatero, Zulima Alonso Vega* y familia; *Pepe* y *Ramón Echevarría*.